

TOMASZ FEMIAK

ZJAWISKO A RZECZYWISTOŚĆ – WPŁYW POGLĄDÓW BERTRANDA RUSSELLA NA KONCEPCJĘ WIELOŚCI RZECZYWISTOŚCI LEONA CHWISTKA

Streszczenie. W artykule omówione zostały główne publikacje Bertranda Russella z lat 1905-1921 jako stanowiące inspirację dla powstania teorii wielości rzeczywistości Leona Chwistka. W ten sposób ukazano tło historyczne, tj. wpływ podnoszonych przez Russella zagadnień na postawę badawczą Chwistka (jedna z wielu składowych sytuacji problemowej, w której teoria wielości rzeczywistości była tworzona). Artykuł zawiera także zestawienie poglądów obu filozofów oraz ocenę podobieństw i różnic między nimi.

Słowa kluczowe: Bertrand Russell; Leon Chwistek; teoria wielości rzeczywistości; zjawisko; rzeczywistość

1. Wprowadzenie. 2. Założenia i powstanie teorii wielości rzeczywistości. 3. Poglądy B. Russella a teoria wielości rzeczywistości L. Chwistka. 4. Russell i Chwistek. 5. Zakończenie.

Logika, miast, jak niegdyś, ograniczać możliwości, stała się wielką wyzwolicielką wyobraźni, oferując niezliczone alternatywy, (...) i pozostawiając doświadczeniu dokonanie wyboru, tam gdzie to możliwe, jednego spośród wielu oferowanych przez siebie światów.

Bertrand Russell¹

1. WPROWADZENIE

W roku 2021 przypadła 100. rocznica wydania *Wielości rzeczywistości* Leona Chwistka (Chwistek 1963a, 30-105). W eseju tym została wyłożona finalna postać teorii wielości rzeczywistości – jednego z najważniejszych osiągnięć polskiego filozofa, logika i malarza. W roku 2022 mija 110 lat od opublikowania innej ważnej pracy

---

1 Russell 1995, 162-163.

krakowskiego filozofa: *Zasada sprzeczności w świetle nowszych badań Bertranda Russella* (Chwistek 1912)². Pragnąc przypomnieć te dwa ważne wydarzenia, chciałbym przybliżyć czytelnikom kontekst historyczny powstania teorii wielości rzeczywistości, a w szczególności jedną z wielu składowych sytuacji problemowej, w której teoria ta była tworzona – wpływ podnoszonych przez Bertranda Russella zagadnień na postawę badawczą Leona Chwistka.

Wpływ poglądów filozoficznych Russella na twórczość Chwistka jest oczywisty. Wiemy, że polski filozof podejmował zagadnienia poruszane przez brytyjskiego uczonego i próbował je samodzielnie rozwijać (Chwistek 1912, 8-9). Wielokrotnie wspomniana przez Chwistka teoria typów logicznych Russella dopełnia formalną stronę teorii wielości rzeczywistości³. Podobne zainteresowania naukowe obu filozofów sprzyjały prowadzeniu korespondencji naukowej⁴.

---

2 W pracy tej Chwistek poruszał m.in. historię rozważań nad zasadą sprzeczności, możliwość skonstruowania doskonałego systemu logiki i szeroko omawiał teorię typów logicznych Bertranda Russella. Warto zauważyć, że niewiele wcześniej ukazała się praca o podobnej tematyce Jana Łukasiewicza (*Łukasiewicz* 1910). O ile pracę Łukasiewicza cechowała elegancja i prostota wykładu, której czasem brakowało Chwistkowi, to te dwie pozycje, wydane w odstępnie dwóch lat, dzieliła cała epoka z punktu widzenia treści. Praca Chwistka była znacznie bardziej nowoczesna niż praca Łukasiewicza. Pierwszy z nich rozwijał aktualne problemy ówczesnej logiki. Podejście drugiego było bardziej tradycyjne i w niewielkim stopniu wykorzystywało logikę symboliczną (Woleński 2001, 27-42).

3 Uwzględnienie teorii typów pozwala uniknąć paradoksów na gruncie rozważań filozoficznych oraz daje możliwość opisanego zjawiska „wchodzenia” do którejś z dwóch podstawowych rzeczywistości jako zjawiska wyższego rzędu (Chwistek 1963a, 34).

4 Przypada ona na lata 1909-1910, 1921, 1923, 1924-1925 (Jadacki 1986a, 242).

Russell znał i doceniał⁵ osiągnięcia Chwistka, wspominał o nich⁶ i uwzględniał je w swoich pracach⁷.

2. ZAŁOŻENIA I POWSTANIE TEORII WIELOŚCI RZECZYWISTOŚCI

Przed omówieniem wpływu poglądów brytyjskiego filozofa na poglądy Chwistka należy przypomnieć główne założenia teorii wielości rzeczywistości⁸ oraz przedstawić krótko historię jej powstania.

W pracy *Sens i rzeczywistość* (1916) znajdujemy pierwsze wzmianki o wielości światów. „Chodzi o światy, którym odpowiadają różne rzeczywistości, o światy niezależne od teorii, ale narzucające się nam niezależnie od naszej woli” (Chwistek 2004a, 312). W rozdziale pierwszym (*Problemat istnienia*) Chwistek przeciwstawia „światu jawy” „światu snu”. Odrębność obu światów uzasadnia on niemożnością uzgodnienia treści wrażeń, odbieranych w stanie czuwania oraz w trakcie marzeń sennych. Jeżeli uznamy ciągłość doświadczenia,

---

5 Chwistek wystąpił Russellowi swoją pracą *Theory of Constructive Types*. Brytyjski filozof ocenił ją wysoko, odpisując, że jest: „bardzo interesującym i wartościowym kawałkiem roboty” [tłum. T.F.] (Jadacki 1986a, 258). Polski filozof przekazał Russellowi także *Wielość rzeczywistości*, licząc na pomoc w wydaniu angielskiego przekładu oraz napisanie wprowadzenia, odpowiadającego introdukcji do *Traktatu* L. Wittgensteina (Mróz 2011, 73; zob. Russell 1922, 7-19). Chwistek miał nadzieję na to, że również Wincenty Lutosławski pomoże mu w zagranicznym wydaniu *Wielości rzeczywistości*, jednak ten się do tego nie przyczynił (Mróz 2015, 16-19).

6 „Dr Leon Chwistek podjął się heroicznego wysiłku uwolnienia się [systemu logiki – przyp. T.F.] od aksjomatu sprowadzalności bez podjęcia jakiegokolwiek zastępnika; na podstawie jego dzieła stało się rzeczą jasną, że ten sposób postępowania zmusza nas do poświęcenia wielkiej części zwyczajnej matematyki” (Whitehead, Russell 1925, XIV). Wzmiankę o podobnej treści znajdujemy również we wspomnieniach Russella (Russell, 1972, 135).

7 Takiego zdania jest Karol Estreicher, według którego częściowe tylko uznawanie teorii typów logicznych Chwistka nie przeszkadza Russellowi w braniu pod uwagę poglądów polskiego filozofa (Estreicher 1971, 211).

8 Czytelników, którzy chcieliby poznać szersze opracowania *Wielości rzeczywistości*, odsyłamy do prac: Jadacki 1986b, 109-133; Kostyrko, 1968, 89-105; Pasenkiewicz 1962, 65-93; Chrobak 2004 (który stosunkowo najwięcej miejsca poświęca aspektom historycznym); Surma 2013, 81-126.

to w przypadku, gdy na przykład śnimy o zmarłej osobie, zmuszeni jesteśmy zgodzić się, że wspomniana osoba zarazem żyje i nie żyje. Praktyczne zastosowanie „kryterium istnienia” (odpowiednika zasady niesprzeczności, pozwalającego uznawać zdania egzystencjalne w obrębie danego systemu) pozwala sprzeczność tę usunąć i ułatwia przyjęcie stanowiska, zgodnie z którym mamy do czynienia z dwoma odrębnymi, wykluczającymi się systemami (światami) (Brożek 2014, 407). Innym istotnym kryterium rozstrzygnięcia o istnieniu przedmiotów mogłaby być zgodność z doświadczeniem. Jednak ze względu na wieloznaczność pojęcia „doświadczenia” zastosowanie tego kryterium nie jest proste.

W rozdziale trzecim (*Doświadczenie*) Chwistek wyszczególnia cztery główne typy doświadczenia: „doświadczenie praktyczne” (związane z codziennością i nakierowane na praktykę); „doświadczenie przyrodnicze”, naukowe (wyizolowane w celu precyzacji i nakierowane na prawdę); „doświadczenie psychologiczne” (wewnętrzne stany psychiczne, na przykład smutek); „doświadczenie metafizyczne” (metadoświadczenia związane z przejściem między różnymi stanami psychicznymi, na przykład jawą i snem)⁹. Przedstawiona typologia doświadczenia była rozwijana w kolejnych pracach i dała początek aksjomatyce teorii wielości rzeczywistości.

Chwistek kończy rozdział trzeci paragrafem zatytułowanym *Wielość rzeczywistości w życiu*, w którym sprowadza różnorodność rzeczywistości do czterech grup schematów: (1) rzeczywistość „ludzi prymitywnych i mistyków”, mających do czynienia „z rzeczami takimi, jakie one są”; (2) rzeczywistość „przyrodników i ludzi czynu”, postrzegających rzeczy „w zależności od warunków przestrzeni,

---

9 Obok czterech głównych typów doświadczenia H. Brożek wymienia jeszcze „doświadczenie zmysłowe” (Brożek 2014, 407). Ten rodzaj doświadczenia wiąże Chwistek zwłaszcza z „wrażeniami wzrokowymi” i wyszczególnia: „obrazy” (stany psychiczne, na przykład podwójne widzenie drzewa po naciśnięciu na gałąkę oczną) oraz „obrazy rzeczy” (tj. wrażenia przedstawiające przedmioty zewnętrzne w warunkach uznanych za normalne). Chwistek 2004a, 370-374.

oświecenia itp.”; (3) rzeczywistość „solipsystów i impresjonistów”, widzących „obrazy”; (4) rzeczywistość „futurystów i opiumistów”, obcujących z obrazami lub rzeczami reprodukowanymi i rzeczywistymi obok siebie (Chwistek 2004a, 375).

W roku 1917 Chwistek publikuje pod wspólnym tytułem trzy odczyty (*Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia*), wygłaszane na posiedzeniach Towarzystwa Filozoficznego w Krakowie (Chwistek 1917, 122-151; 1963a, 3-29). W rozdziałach: 1. *Nominalizm Poincaré'go i jego konsekwencje* oraz 2. *Paradoksy logistyki*, autor podejmuje krytykę systemu logiki matematycznej, przedstawionego w *Principia Mathematica* przez Alfreda N. Whiteheada i Bertranda Russella. Jej celem jest usunięcie z *Principiów* założeń platońskiej metafizyki. Posiłkując się nominalistycznymi poglądami Poincaré'go, Chwistek dąży do stworzenia systemu logiki, wolnego od wszelkich ukrytych, ontologicznych supozycji¹⁰. Tylko taki system może służyć jako narzędzie do analizy i konstruowania systemów ontologicznych, które w *Sensie i rzeczywistości* określone zostały jako „światy” lub „rzeczywistości”.

W ostatnim z odczytów (3. *Pojęcie rzeczywistości*) Chwistek sformułował cztery klasy aksjomatów, z których dwie są przedstawione w poniższej tabeli. Za pomocą zdań elementarnych, kwantyfikacji i implikacji – zgodnie z obraną przez siebie metodą konstrukcyjną (Chwistek 1926, 175) – Chwistek podaje zespół aksjomatów, składających się na dwa systemy rzeczywistości: fenomenalistyczny i realistyczny (Chwistek 1917, 146-148):

- „ix” – x jest rzeczywiste;
- „wx” – x jest widzialne;
- „bx” – x jest bezpośrednio dane.

¹⁰ Logika ma być niezależna „od rozstrzygnięcia problemów metafizycznych, takich jak istnienie funkcji niekonstruktywnych” (Chwistek 1921a, 164-165).

(I) Rzeczywistość fenomenalistyczna	(II) Rzeczywistość realistyczna
(1) $wx \rightarrow ix$	(1) $wx \rightarrow ix$
(2) $bx \rightarrow ix$	(2) $bx \rightarrow ix$
(3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$	(3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)^*$

*Uwspółcześniony zapis formalny podają za: Brożek 2014, 409.

Aksjomatyka rzeczywistości fenomenalistycznej (I) zgodna jest z „doświadczeniem praktycznym”, a aksjomatyka rzeczywistości realistycznej (II) odpowiada doświadczeniu zmysłowemu. Oba typy doświadczeń opisane zostały w *Sensie i rzeczywistości*. Na tym etapie rozwoju teorii wielości rzeczywistości podane przez Chwistka formuły nie pozwalały na ujęcie rzeczywistości naukowej („doświadczenie przyrodnicze”) oraz pozostałych rodzajów rzeczywistości („ludzi prymitywnych i mistyków”, „futurystów i opiumistów”) oraz typów doświadczenia („psychologicznego” i „metafizycznego”).

W pracach z lat 1916 i 1917 Chwistek sygnalizował istnienie związku pomiędzy różnymi nurtami w malarstwie oraz odmiennymi typami doświadczenia i powiązаныmi z nimi rzeczywistościami. W roku 1918 podejmuje wysiłek usystematyzowania swoich przekonań. Autor *Wielości rzeczywistości w sztuce* (Chwistek 1918, 38-58; 2004b, 3-20) zestawia „rzeczywistość popularną” z prymitywizmem w malarstwie oraz odpowiednio: „rzeczywistość fizyki” („system ciał fizykalnych”) z realizmem, „rzeczywistość psychologów” („rzeczywistość wrażeń zmysłowych”) z impresjonizmem¹¹ oraz „rzeczywistość wizjonerów” z futuryzmem¹².

11 „Rzeczywistość popularna” odpowiada „rzeczywistości realistycznej”, a „rzeczywistość psychologiczna” „rzeczywistości fenomenalistycznej”.

12 Warto dodać, że Chwistek był teoretykiem futuryzmu. Kontynuacją formizmu była rozwijana przez niego teoria strefizmu. Strefizm jest przykładem malarstwa antynaturalistycznego. Zgodnie z jego regułami kompozycja obrazu dzielona jest na strefy, które są skonstruowane poprzez układy form i dobór kolorystyki (każda strefa charakteryzuje się dominantą jednej barwy, jednego kształtu).

Przez „prymitywizm” należy rozumieć sztukę ludową. Przykładem sztuki „realistycznej” jest malarstwo renesansowe, a futuryzmu – formizm. Przez impresjonizm rozumie Chwistek dążenie do oddania na płótnie tego, co znajduje się „we wrażeniach zmysłowych”. „Impresjonista zajmuje się tylko plamami barwnymi i stosunkami, jakie między nimi zachodzą” (Chwistek 2004b, 14).

W rzeczywistości popularnej dominuje nastawienie nakierowane na najbardziej oczywiste aspekty przedmiotów fizycznych, związane z potoczną wiedzą na ich temat. To nastawienie najlepiej oddaje prymitywizm. Rzeczywistość fizyki związana jest z naukową wiedzą na temat własności przedmiotów i zjawisk fizycznych. Postrzeganie otoczenia w oparciu o wiedzę specjalistyczną dominuje w sztuce realistycznej, która skupia się na wiernym, niemal fotograficznym oddaniu przedstawianych obiektów. Rzeczywistość psychologiczną cechuje nastawienie na odbiór wrażeń zmysłowych. Artysta, tworzący pod wpływem tej rzeczywistości, odchodzi od posiadanej wiedzy na temat świata fizycznego (zewnętrznego) i koncentruje się na wiernym oddaniu swoich wewnętrznych doznań. W rzeczywistości wizjonerów przeważają wizje i halucynacje, bazujące na wrażeniach zmysłowych, ale pozbawione kontroli świadomości. Malarstwo futurystyczne uchwytuje ten rodzaj rzeczywistości, porzucając tendencje do odwzorowania przedmiotów fizycznych i ujmowania wrażeń zmysłowych.

W powyższym zestawieniu pojawiają się dwie nowe rzeczywistości: fizyki (fizyka) i wizjonerów. Są one nadbudowane nad rzeczywistością popularną i rzeczywistością psychologiczną.

W roku 1921 powstaje finalna postać teorii wielości rzeczywistości. Chwistek rozszerza zbiór zdań elementarnych o dwa nowe:

„w_jx” – x jest widzialne na jawie;

„w_nx” – x jest widzialne w warunkach normalnych.

(I) „Rzeczywistość wrażeń”	(II) „Rzeczywistość rzeczy”
(1) wx → ix	(1) wx → ix
(2) bx → ix	(2) bx → ix

(3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$	(3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)$
(4a) $wx \equiv wjx$	(4a) $wx \equiv wjx$
(4d) $\exists x \neg (wx \equiv wnx)$	(4c) $wx \equiv wnx$
(III) „Rzeczywistość wyobrażeń”	(IV) „Rzeczywistość fizykalna”
(1) $wx \rightarrow ix$	(1) $wx \rightarrow ix$
(2) $bx \rightarrow ix$	(2) $bx \rightarrow ix$
(3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$	(3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)$
(4b) $\exists x \neg (wx \equiv wjx)$	(4a) $wx \equiv wjx$
(4d) $\exists x \neg (wx \equiv wnx)$	(4d) $\exists x \neg (wx \equiv wnx)^*$

* Zapis formalny podaję za: Brożek 2014, 411; zob. Chrobak 2004, 93-100.

Rzeczywistość wrażeń (I) i rzeczywistość rzeczy (II) odpowiada podziałowi przyjętemu w pracy z roku 1917 – rzeczywistości fenomenalistycznej i rzeczywistości realistycznej. Opis tych rzeczywistości został rozszerzony o kolejne aksjomaty. W przypadku rzeczywistości wrażeń są to aksjomaty: (4a), (4d), a w przypadku rzeczywistości rzeczy: (4a), (4c). Dodanie nowych aksjomatów pozwala na skonstruowanie dwóch nowych rzeczywistości: rzeczywistości wyobrażeń (III) nadbudowanej nad rzeczywistością wrażeń oraz rzeczywistości fizykalnej (IV) nadbudowanej nad rzeczywistością rzeczy. O tym, że rzeczywistości (III) i (IV) są pochodnymi rzeczywistości (I) i (II), przesądzają niewielkie różnice w aksjomatyce. W rzeczywistości (I) obowiązuje aksjomat (4a), a w rzeczywistości (III) jego zaprzeczenie (4c). Odpowiednio w rzeczywistości (II) przyjmuje się aksjomat (4c), a w rzeczywistości (IV) aksjomat (4d).

Chwistek zaznacza, że podane przez niego zestawienie rzeczywistości zawiera ich zasadnicze typy i dopuszcza możliwość konstruowania innych rzeczywistości. „Jest dobrze zaznaczyć, że żaden z wymienionych układów nie wyznacza kompletnie pojęcia rzeczywistości, nie jest zatem wystarczający do rozwinięcia dedukcyjnej teorii rzeczywistości. Znaczenie powyższych układów polega jedynie na tym, że wykazują one niezbitcie wielość sposobów pojmowania rzeczywistości” (Chwistek 1921b, 58-59).

Pragnieniem Chwistka było wydanie *Wielości rzeczywistości* w języku angielskim. Nie udało się to za jego życia. Jednak dzięki wysiłkom Karola Chrobaka marzenia autora *Wielości rzeczywistości* zostały zrealizowane współcześnie (Chwistek 2017a). Ukazały się również inne tłumaczenia publikacji Chwistka: *Zasada sprzeczności w świetle nowszych badań Bertranda Russella* (1912) (Chwistek 2017b, 227-289); *Zasady czystej teorii typów* (1922) (Chwistek 2012, 329-352); *Tragedia werbalnej metafizyki* (1932) (Chwistek 2017c, 1-20).

3. POGŁĄDY B. RUSSELLA A TEORIA WIELOŚCI RZECZYWISTOŚCI L. CHWISTKA

W latach 1898-1921¹³ obu filozofów (Russella i Chwistka) zajmują podobne zagadnienia. Dla Russella jest to okres zainteresowania problemami związanymi z poznawalnością świata fizycznego, stosunkiem między percepcją i fizyką, relacjami świadomości do doświadczenia, nowymi technikami logicznymi, teorią deskrypcji oraz logicznymi podstawami matematyki (Russell 1972, 8, 68-69, 78, 89, 113-114, 149).

W tym okresie dochodzi również do „pluralistycznej rewolty” w poglądach Russella. Negując idealizm, występował, jak sam podkreślał, przeciwko monizmowi (Russell 1972, 56). Za Georgem Edwardem Moorem przyjmował, że zdrowy rozsądek wyznacza zakres tego, co jest rzeczywiste (Copleston 1989, 435). W istocie stał się pluralistycznym realistą, przyjmującym istnienie uniwersaliów, liczb, punktów czasowych i przestrzennych (Russell 1972, 64-65). Podstawą tak szerokiego wyobrażenia o świecie było przeświadczenie, że ze znaczeniem jakiegoś słowa związane jest istnienie rzeczy, którą ono oznacza. Russell pozostał pluralistą, mimo że jego teoria deskrypcji

¹³ Okres ten wyznaczają dwa zasadnicze zwroty w filozofii Russella. Pierwszy związany jest z porzuceniem filozofii I. Kanta i G.W.F. Hegla. Drugi – z wydaniem *The Analysis of mind* (Russell 1921) i jawnym odrzuceniem konieczności przyjmowania danych zmysłowych (Russell 1972, 56, 149).

świat ten „uszczupliła” (Russell 1972, 66–67). Wykładnię realistycznego pluralizmu znajdujemy w *The Principles of Mathematics* (1903) i *The Problems of Philosophy* (1912) (Hempoliński 1990, 37).

Wspomniany etap twórczości brytyjskiego filozofa pokrywa się z okresem wzmożonej pracy Chwistka nad podstawami i rozwijaniem teorii wielości rzeczywistości¹⁴. Około roku 1916, pod wpływem prac realistów angielskich, Chwistek dochodzi do przekonania, że rzeczywistość nie jest jednością, lecz że jej typy ustalane są „zależnie od tego, co oddziałuje na naszą świadomość” (Estreicher 1971, 131). W tym czasie zapoznał się on z *The Problems of Philosophy*. Wzmianki o tej „zajmującej” książce (dotyczącej zagadnień ontologicznych i epistemologicznych) nie są przypadkowe¹⁵. Dała ona – obok *Principia Mathematica* (1910) – impuls do napisania pierwszej pracy, ujmującej rzeczywistość pluralistycznie: *Sens i rzeczywistość* (1916), a w konsekwencji także głównego dzieła Chwistka – *Wielość rzeczywistości* (1921).

Po wstępnym zarysowaniu zgodności pomiędzy poglądami obu filozofów przejdźmy do szczegółowego omówienia głównych tez wybranych prac Russella z lat 1898–1921. W *Principia Mathematica* oraz zapowiadających je *The Principles of Mathematics* (książkach poruszających zagadnienie logicznych podstaw matematyki) Russell definiował liczby w terminach logiki klas¹⁶. W kontekście analizy dowodu Georga Cantora na nieistnienie największej liczby kardynalnej Russell sformułował pytanie: Czy klasa wszystkich klas nie będących swoimi elementami jest własnym elementem? (Russell

14 Powstają wówczas: *Sens i rzeczywistość* (1916), *Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia* (1917), *Wielość rzeczywistości w sztuce* (1918) oraz główna praca *Wielość rzeczywistości* (1921).

15 Tak Chwistek wypowiada się o *Problemach filozofii w Wielości rzeczywistości* (Chwistek 1963a, 56). Odwołuje się on do tej pozycji często i w przeciagu całej swojej pracy naukowej (Chwistek 1963a, 12, 21; Chwistek 1963b, 223).

16 „Liczba to cokolwiek, co jest liczbą jakiejś klasy”; „Liczba jakiejś klasy jest klasą wszystkich tych klas, które są do niej podobne” (Russell 2003, 37).

2003, 80). Postawiony problem okazał się być antynominalny. Chcąc uniknąć powstałej sprzeczności, Russell wprowadził typy logiczne, odróżniając coraz wyższe stopnie klas (Russell 1937, 523). W praktyce oznaczało to konieczność rozróżniania elementów (stopień pierwszy) od klasy je zawierającej (stopień drugi), a tej klasy od klasy ją zawierającej (stopień trzeci), itd. (Russell 1937, 524).

Wpływ teorii typów miał swój oddźwięk w metafizyce (Copleston 1989, 438). W okresie jej tworzenia Russell przyjmował, że prawa logiki są również prawami świata rzeczy (dopiero w późniejszym czasie uznał je za prawa czysto językowe) (Russell 1972, 111). Odniesłmy powyższe rozumowanie do świata przedmiotów fizycznych. Jeśli przyjmiemy na przykład, że świat jest klasą rzeczy, to nie możemy przyjąć, że on sam jest przedmiotem fizycznym. Postępując w ten sposób, uznalibyśmy klasę za jej własny element. Powstaje w tym miejscu pytanie: jaki jest status ontologiczny „sposobów odnoszenia się do innych bytów”?

Russell przyjmował realne istnienie przedmiotów abstrakcyjnych (punktów, chwil, części). Sytuacja zmieniła się po uznaniu metody konstruowania takich przedmiotów jako układów zdarzeń o skończonej rozciągłości (tj. konstrukcji logicznych, otrzymywanych dzięki zastosowaniu pojęć: zbiór, klasa, kongruencja, zbieżności do zmysłowo postrzeganych grup zdarzeń) (Jusiak 1992, 62). Metodę tę zaproponował Alfred North Whitehead (Whitehead, Russell 1925, XI). Idea tej metody pojawiła się już w *Principiach*. Przypomnijmy, że zadaniem tego dzieła było znalezienie minimalnego słownika matematyki, w którym żaden symbol nie byłby definiowany w terminach innych symboli. Okazało się, że minimalny słownik matematyki jest taki sam jak słownik logiki. Logicyzm Russella to teza, że wszystkie gałęzie matematyki, w tym geometria, euklidesowa lub inna, są badaniami struktur relacyjnych, a zatem są badaniami, które można podporządkować logice relacji. Według Russella można pójść dalej i zastosować powyższą strategię myślenia do opisu świata fizycznego.

Ustali się wówczas, że wyrażenia: „punkt”, „chwila”, „cząstka” nie są terminami niezbędnymi do opisu świata.

W okresie tworzenia logicznych podstaw matematyki Russell przyjmował, że każdemu możliwemu przedmiotowi myślenia odpowiada niezależny od tego myślenia byt. W równym stopniu istnieją przedmioty fizyczne i przedmioty abstrakcyjne.

Przejdźmy teraz do poglądów Russella z zakresu teorii poznania. W *Problemach filozofii* znajdujemy wzmianki o zagadnieniach poruszanych w późniejszym okresie przez Chwistka: nawykowe postrzeganie rzeczywistości oraz pluralistyczne konsekwencje odkryć dokonanych na gruncie logiki i matematyki. Zdaniem Russella zastosowanie logiki do problemów matematycznych zaowocowało odkryciem wielu „przestrzeni”, możliwych „światów” (*worlds*) (Russell 1912, 230), oderwanych od doświadczenia, o których doświadczenie rozstrzygać może w pewnym tylko zakresie. Chodzi tu o odkrycie geometrii nieeuklidesowych, pokazujących możliwość istnienia przestrzeni odmiennej od tej, którą wyznaczają aksjomaty Euklidesa (Russell 1995, 162). Uzupełniając słowa zawarte w motcie niniejszego artykułu, powiedzieć możemy, że tam, gdzie doświadczenie nie daje możliwości wyboru jednego świata, logika pozwala wprowadzić kilka równorzędnych światów. Takie podejście jest bliskie podejściu Chwistka.

W *The Problems of Philosophy* Russell dokonuje rozróżnienia między zjawiskiem a rzeczywistością, „pomiędzy tym, czym rzeczy wydają się być” (zależnie od warunków postrzegania i punktu odniesienia), a tym, „czym są” (Russell 1995, 12). Kolory, które, zgodnie z podejściem zdroworoządkowym, postrzega w typowych warunkach normalny obserwator jako rzeczywiste barwy przedmiotów fizycznych, nie istnieją. Zależą one od światła, siły wzroku podmiotu postrzegającego oraz jego położenia, a jako takie, nie są czymś tkwiącym w rzeczach (Russell 1995, 13). Należy odrzucić pogląd, że rzeczy same w sobie mają taki czy inny kolor. Rzeczywisty kolor nie jest tożsamy z tym, czego bezpośrednio doświadczamy za pomocą zmysłów.

Wrażenia, które odbieramy, ujawniają nam pewne własności rzeczy (są ich oznakami), ale się w nich „nie uwidaczniają”. Rzeczy, jeśli w ogóle istnieją, nie są tym, czego doświadczamy bezpośrednio za pomocą zmysłów. Są one wnioskiem z tego, co znamy bezpośrednio (Russell 1995, 14).

Przedstawiona w *Problemach* pluralistyczna koncepcja rzeczywistości zakłada istnienie bytów co najmniej czterech kategorii: przedmiotów fizycznych, umysłów poznających, danych zmysłowych i uniwersaliów. Prowadzi to do dualizmu dwojakiemu rodzaju: umysłu i materii oraz uniwersaliów i przedmiotów jednostkowych (Hempoliński 1974, 55). W dualizmie tym występują dwa rodzaje poznania: poznanie bezpośrednie (*knowledge by acquaintance*) oraz poznanie przez opis (*knowledge by description*). Pierwsze zdobywamy wówczas, gdy odwołujemy się tylko do bezpośredniego doświadczenia (doznań zmysłowych), pomijając wszelkie wnioskowanie i wiedzę ogólną. Drugie – gdy, bazując na danych zmysłowych i wiedzy ogólnej, przy pomocy wnioskowania (indukcyjnego lub dedukcyjnego) dochodzimy do czegoś, co w bezpośrednim poznaniu dostępne nie jest. Pojęcia ogólne, dane zmysłowe, treści twierdzeń dostępne nam są dzięki poznaniu bezpośredniemu. Natomiast przedmioty fizyczne i umysły innych osób znamy dzięki deskrypcjom.

Dane zmysłowe konkretnego człowieka składają się na jego „prywatną przestrzeń”. Aby móc mówić, że w dwóch różnych przestrzeniach prywatnych doświadczany jest ten sam przedmiot, konieczne jest przyjęcie, że istnieje „przestrzeń rzeczywista (publiczna)”, w której przedmiot ten istnieje niezależnie od człowieka i że to on wywołuje dane zmysłowe, występujące w przestrzeniach prywatnych. Przestrzeń rzeczywista, zawierająca przedmioty fizyczne, w tym również nas samych, w nauce określana jest jako przestrzeń fizyczna. W przestrzeni tej rzeczy wchodzą w relacje przestrzenne, odpowiadające relacjom między danymi zmysłowymi, znajdującymi się w naszych przestrzeniach zmysłowych. O tym, czy ktoś ma skłonność

do rozpatrywania świata powszechników czy bytów jednostkowych, decyduje jego temperament.

W kolejnej swojej książce (*Our Knowledge of the External World*, 1914) przystępuje Russell do badania zagadnienia wiedzy o świecie zewnętrznym. Filozof z Cambridge żywi silne przekonanie, że każdy problem filozoficzny poddany obróbce, albo traci naturę filozoficzną, albo staje się problemem logicznym (Russell 2000, 45). Punktem wyjściowym jego rozważań jest przyjęcie, że wszelkie dociekania filozoficzne biorą swój początek, wychodząc od „danych” (tj. niejasnych, złożonych i nieścisłych treści wiedzy potocznej) (Russell 2000, 75).

Analiza wiedzy potocznej prowadzi do wyszczególnienia jej dwóch składowych: „wiedzy pierwotnej” i „wiedzy pochodnej”. Wiedza pierwotna jest dostarczana przez zmysły i nie wymaga żadnego dodatkowego zewnętrznego potwierdzenia. Można powiedzieć, że przyjmujemy ten rodzaj wiedzy ze względu na jej bezpośredni charakter (fakty postrzegane zmysłowo są oczywiste „same przez się” i nie wymagają dodatkowego argumentowania). Wiedza pochodna odznacza się tym, że jest przyjmowana ze względu na to, z czego została wywiedziona (w tym sensie jest ona zapośredniczona) (Russell 2000, 78).

Z treści *Naszej wiedzy o świecie zewnętrznym* dowiadujemy się, że przedmioty fizyczne są zbiorami wyglądown (korelacjami doznań cielesnych w indywidualnej przestrzeni prywatnej). Skorelowane z sobą poszczególne przestrzenie prywatne składają się na przestrzeń perspektyw, tj. świat rzeczy w rozumieniu zdrowego rozsądku. Pamiętać należy, że istnieją jedynie przestrzenie prywatne jako złożone z danych zmysłowych. Rzeczy są jedynie konstrukcjami logicznymi z tych danych. Obok aktualnych wyglądown danego przedmiotu można mówić jeszcze o wyglądown idealnych (niepostrzeganych, a jedynie przewidywanych). Tym drugim rodzajem wyglądown zajmuje się fizyka dla zobrazowania swoich twierdzeń.

Wydzielenie przestrzeni prywatnych i przestrzeni perspektyw odpowiada dwóm odmiennym sposobom klasyfikacji wyglądów. Pierwszy jest właściwy dla psychologii („miejsce, z którego”), drugi dla fizyki („miejsce, w którym”). Na to, co widzimy „z danego miejsca”, składają się przeżywane przez obserwujący podmiot treści psychiczne (akty postrzegania). Natomiast na to, co „w którymś miejscu” – zbiór przedmiotów wrażeń zmysłowych (przedmiot postrzeżenia).

Pracując nad redakcją *Wielości rzeczywistości* (1921), Leon Chwistek nie miał zapewne dostępu do *The Analysis of Mind* (1921). Mimo to, mając na uwadze odtworzenie kontekstu historycznego, podamy zasadnicze twierdzenia tej książki, która zamyka badany przez nas okres twórczości Bertranda Russella.

W *Naszej wiedzy o świecie zewnętrznym* brytyjski filozof postawił sobie zadanie skonstruowania świata zewnętrznego z samych twardych danych. Z ontologicznego punktu widzenia zabiegowi temu odpowiada pytanie: jaką ontologię można zbudować przy minimalnej liczbie założeń¹⁷. Uproszczeniem było tu odwoływanie się tylko do wrażeń wzrokowych. Jako zapowiedź przyszłej teorii cała koncepcja miała charakter uproszczonego szkicu. Nie przesądzała, jaki jest świat i ograniczała się jedynie do nakreślenia, jaki by on był, gdybyśmy chcieli konstruować go z twardych danych. W *Analysis of Mind* Russell twierdzi już stanowczo, że świat jest taki, jakim przedstawiamy go w ontologii, tworzonej na znanych nam zasadach. Definitywnie odrzucone zostaje rozróżnienie aktu i przedmiotu wrażenia zmysłowego. Ostatecznym składnikiem świata stają się dane zmysłowe (*sensibilia*), istniejące niezależnie od świadomości. Rzeczy, przestrzeń i czas są konstrukcjami logicznymi, opartymi na danych zmysłowych. Angielski filozof staje na stanowisku monizmu naturalnego,

17 W logice odpowiadałoby to zadaniu skonstruowania systemu dedukcyjnego, opartego na minimalnej liczbie aksjomatów (Niedźwiecka-Ossowska 1924, 243). Obecnie tworzy się systemy logiczne założeniowe, które w ogóle nie mają aksjomatów, a posiadają bardzo silne założenia ontologiczne.

przyjmując, że dane te nie mają ani charakteru psychicznego ani fizycznego, lecz są neutralne. Przykładem takich jednostkowych składników świata (zdarzeń punktowych, faktów atomowych) są właśnie sensibilia. To, czy pojmujemy je jako fizyczne czy psychiczne, zależne jest od tego, w jaki system uporządkowaliśmy składniki jednostkowe oraz od sposobu ich odniesienia do tego lub innego systemu. W ten sposób zniesiona zostaje różnica między umysłem a danymi mu przedmiotami oraz między daną zmysłową a doznaniem danej zmysłowej. Wcześniejsze rozróżnienia sprowadzone zostają do sposobu porządkowania. Problem natury rozpatrywanych przedmiotów złożonych staje się teraz problemem sposobu ich konstruowania lub sprowadzania (redukowania) do elementów prostszych.

4. RUSSELL I CHWISTEK

Poglądy o dwanaście lat starszego Russella inspirowały Chwistka. Jednak polski logik nie przenosił zaczerpniętych zagadnień i rozwiązań w sposób bierny – zawsze nadawał im własny, swoisty układ i charakter.

Obu filozofów charakteryzuje zamiłowanie do narzędzi logicznych oraz dążenie do stworzenia niesprzecznych podstaw matematyki. Zarówno Russell, jak i Chwistek budują swoje systemy filozoficzne, przyjmując za punkt wyjścia bezpośrednio doświadczenie i rozumowanie (wnioskowanie logiczne). Obaj odrzucają dogmatyzm. Swoje poszukiwania rozpoczynają od analizy poglądu potocznego (zdroworozsądkowego).

Zarysowujący się w poglądach Russella w okresie pluralistycznym (*The Problems of Philosophy*, 1912) dualizm materii i umysłu odpowiada w poglądach Chwistka (*Trzy odczyty dotyczące pojęcia istnienia*, 1917) przyjęciu dwóch równouprawnionych rzeczywistości: rzeczywistości „realistycznej” oraz rzeczywistości „fenomenalistycznej” (Chwistek 1963a, 21-22). Zdaje się, że za pierwowzór pierwszej można przyjąć przestrzeń publiczną (fizyczną), a drugiej – przestrzeń prywatną.

Mimo, że poglądy obu filozofów ulegają przekształceniom, nadal można znaleźć analogie w konstruowanych przez nich systemach. Na podstawie zaproponowanego przez Chwistka punktu widzenia (*Wielość rzeczywistości*, 1921) powiedzieć możemy, że podstawową rzeczywistością dla Russella (*Nasza wiedza o świecie zewnętrznym*, 1917) jest rzeczywistość danych zmysłowych (indywidualnych przestrzeni prywatnych). Nad tą rzeczywistością (w koncepcji Leona Chwistka odpowiada jej rzeczywistość wrażeń) nadbudowana zostaje – dzięki konstruowaniu – przestrzeń perspektyw (u Chwistka – rzeczywistość rzeczy), czyli skorelowanych ze sobą indywidualnych przestrzeni prywatnych. Kolejną nadbudową, powstałą również w wyniku konstruowania, jest „świat fizyki” (Russell 2000, 110-113), w którym posługujemy się idealnymi wyglądami i prawami fizycznymi. Świat ten odpowiada rzeczywistości fizycznej w ujęciu Chwistka.

Russell nie konstruuje osobnej przestrzeni dla szczególnej kategorii doznań, jakimi są marzenia sennie, złudzenia czy wyobrażenia wytwórcze, które przez Chwistka lokowane są w rzeczywistości wyobrażeń. Niemniej wielokrotnie porusza zagadnienie odmienności postrzegania na jawie i podczas snu. W swoich rozważaniach początkowo traktuje on oba stany (jawę i sen) jako równorzędne, ale ostatecznie zauważa, że traktowanie doznań sennych jako nierealnych ma swoje uzasadnienie w „niezwykłym charakterze związków, które łączą je z innymi przedmiotami zmysłów” (Russell 2000, 95-96). Doznania na jawie różnią się od doznań podczas snu zakresem i spójnością (Russell 2000, 105). Parafrazując wypowiedź z *Probleatów filozofii* stwierdzić możemy, że dane ze snu nie są tą kategorią danych, którą zwykle obieramy za podstawę naszego wniosku i konstruowania na przykład przedmiotów fizycznych (Russell 1995, 27).

Pamiętać należy również, że badaniem wyobrażeń, w tym również marzeń sennych, zajmuje się psychologia, której domeną są – jak powiada Russell – „wyglądy, które same wyglądu nie posiadają”. Jeśli w systemie Russella skonstruowanie przestrzeni dla tego rodzaju

wyglądów byłoby możliwe, to przestrzeń taka odpowiadałaby rzeczywistości wyobrażeń u Leona Chwistka.

Obaj filozofowie wielokrotnie poruszali zagadnienie nawyków poznawczych i „normalnych” warunków postrzegania. Według Russella przyzwyczajenia powodują, że wierzymy, iż rzeczy są takie, jakimi je widzimy, podczas, gdy nie ma do tego podstaw. Utrudniają one wyciąganie prawomocnych wniosków i są źródłem pozornej niezgodności pomiędzy sferami instynktu i rozumu, które ze sobą współdziałają (Russell 2000, 35-36). Dla Chwistka przyzwyczajenia i nawyki myślowe są główną przeszkodą w swobodnym przechodzeniu pomiędzy rzeczywistościami.

W systemach obu filozofów ważne miejsce zajmuje zagadnienie warunków postrzegania i ich wpływ na sposób poznawania. Chwistek przyjmuje, że postrzeganie zachodzi w „normalnych” warunkach, gdy działanie zmysłów nie jest zniekształcone (na przykład przez chorobę, środki farmakologiczne) oraz gdy nie są one wyposażone w dodatkowe narzędzia (na przykład mikroskop, teleskop). Zdobyte w takich naturalnych warunkach wyglądy Russell zaliczyłby do wyglądów prawidłowych. Z teoretycznego punktu widzenia, przykładem wyglądów prawidłowych (wyidealizowanych) byłyby wyglądy nie tyle pozbawione wpływów atmosferycznych czy technicznych, co pozbawione pośrednictwa zmysłów w ogóle. Wiele wskazuje na to, że zastosowane przez Russella rozróżnienie na kilka rodzajów „wyglądów” było prototypem wprowadzonej przez Chwistka indoksytacji różnych typów widzenia (widzenie w warunkach normalnych, widzenie na jawie).

Tym, co istotnie różni Chwistka od Russella, jest nastawienie konstruktywistyczne. Polski filozof występuje przeciwko wprowadzaniu na gruncie matematyki i logiki przedmiotów, których nie można skonstruować przy pomocy posiadanych środków (tj. przedmiotów niekonstruowalnych). W praktyce oznaczało to konieczność reformułowania systemu Russella i usunięcia z niego pewników istnienia (w szczególności aksjomatu sprowadzalności), dopuszczających

występowanie tych przedmiotów¹⁸. Obecność przedmiotów niekonstruowalnych w matematyce i logice traktuje Chwistek jako niezgodne z ich naukowym charakterem i jako pozostałość po poglądach idealistycznych. Jego zdaniem Russell, przyjmując pewnik sprowadzalności, godził się na wprowadzenie do matematyki przedmiotów idealnych, a na to Chwistek (będący pod wpływem poglądów Poincarégo) zgodzić się nie mógł.

Obaj filozofowie różnią się także prezentacją własnych stanowisk. Tłem rozważań Russella jest szukanie odpowiedzi na pytania o to, czy istnieje wiedza pewna oraz o to, czy istnieje materia. Natomiast tłem rozważań Chwistka jest analiza rozmaitych nurtów filozoficznych, próba ich uzgodnienia i ujęcia w jeden niesprzeczny system.

Ogólnie rzecz biorąc, droga rozwoju filozoficznych poglądów Russella jest stopniowym odchodzeniem od pluralizmu ontologicznego. Początkowo przyjęty dualizm (umysłu i materii, przedmiotów jednostkowych i uniwersaliów) zostaje zastąpiony przez monizm neutralny. O jednolitości systemu Russella decyduje przyjęcie istnienia wyłącznie danych zmysłowych, posiadających aspekt fizyczny i psychiczny. W ten sposób dualizm materii i umysłu został (teoretycznie rzecz biorąc) przezwyciężony. A skoro odmówiono istnienia przedmiotom fizycznym, które stały się tylko konstrukcjami logicznymi z danych zmysłowych, to usunięty został również dualizm przedmiotów jednostkowych i powszechników. Zastanawiające jest, na ile można mówić u Russella o pluralizmie konstrukcyjnym. Bowiem brytyjski filozof odrzucił istnienie przedmiotów innej kategorii niż dane zmysłowe i zaraz je z powrotem wprowadził. Wprawdzie przekwalifikowany został status ontologiczny tych przedmiotów, ale nie zmieniła się ich rola w systemie. W przypadku przedmiotów fizycznych zmiana dotyczyła ich natury (wiemy, że to tylko konstrukcje), a nie ich funkcji w systemie – „rzeczy” pozostały istotnym elementem opisu świata, a jako takie były wciąż ważnymi składnikami

---

18 Dla Leona Chwistka przedmioty niekonstruowalne są przedmiotami idealnymi.

tęgo systemu. Zubożał zbiór przedmiotów, uznawanych za istniejące, ale nie zmieniła się liczba przedmiotów, występujących w systemie.

„Kartezjański” sposób uprawiania filozofii przez Russella można określić jako wychodzącą od indywidualnego doświadczenia drogę wątpienia, na której kompasem jest rozumowanie zgodne z prawami logiki, a celem dojście do naukowej wiedzy, wiedzy pewnej, wyznaczającej zakres tego, co istnieje.

Podęjście Chwistka charakteryzuje się od samego początku nastawieniem metafizycznym. Analiza stanowisk filozoficznych i ich zgodna z doświadczeniem i prawami logiki krytyka prowadziła polskiego filozofa do uzgodnienia różnych stanowisk i ujęcia ich w jeden niesprzeczny system. Zbudowanie takiego systemu wymagało w konsekwencji przyjęcia pluralizmu, czyli przyjęcia wielu odmiennych, niezależnych od siebie, rzeczywistości.

Na koniec zauważmy, że konkluzje zawarte w *Problemach filozofii* rzucają światło na tajemniczo brzmiące sformułowanie Chwistka dotyczące jaźni. „Zamierzam napisać rozprawę o filozofii życia. Główna myśl jest ta, że należy dążyć do skonstruowania w sobie wielu jaźni i przechodzić do coraz to wyższych stopni. Teoria metempsychozy, przeniesiona do jednego ciała”¹⁹. Zdaje się, że przechodzenie do wyższych stopni jaźni należy rozumieć w duchu następnego sformułowania Russella, mówiącego o rozszerzaniu jaźni: „Wszelka zdobyta wiedza rozszerza jaźń, ale to rozszerzenie osiąga się zwłaszcza wtedy, gdy nie szuka się go wprost. Uzyskuje się je wówczas, gdy pobudza nas jedynie głód wiedzy, gdy dociekamy nie pragnąc z góry, aby rozważane przedmioty miały tę a tę cechę, ale gdy przystosowujemy jaźń do tych cech, które w owych przedmiotach odkrywamy. Takiego rozszerzenia nie uzyskamy wówczas, gdy, przyjmując jaźń taką, jaką jest, próbujemy wykazać, że świat jest tak do niej podobny, iż wiedza o nim jest możliwa bez uznania czegoś, co wydaje się obce. (...) Kontemplując zaczynamy z drugiego końca, od tego, co

---

19 Fragment listu Chwistka do żony z dn. 15.IX.1916 (Estreicher 1971, 128-129).

jaźnią nie jest, a dzięki wielkości tego, co jaźnią nie jest, granice jej samej ulegają rozszerzeniu. Dzięki nieskończoności wszechświata kontemplujący go umysł zyskuje w nieskończoności pewien udział” (Russell 1995, 173).

5. ZAKOŃCZENIE

Pluralistyczne nastawienie do rzeczywistości, widoczne w pracach Russella i Chwistka, wpisuje się w główny nurt filozoficznych dociekań epoki. Konstruowane w Polsce i poza jej granicami teorie mnogości rzeczywistości były odpowiedzią na zaistniałą w nauce przełomu XIX i XX wieku sytuację problemową. W Polsce były to prace Edwarda Stamma²⁰, Chwistka oraz Mariana Borowskiego²¹. Za granicą – Williama Jamesa²², Hansa Vaihingera²³ i Russella.

-
- 20 E. Stamm wyróżniał: rzeczywistość naukową, rzeczywistość religijną i rzeczywistość sztuki (Stamm 1913, 353-378). W swoich pracach używał terminologii przestarzałej i typowej dla mijającego paradygmatu, w którym przez logikę rozumiano teorię poznania i metodologię nauk. Nie ułatwiało to zapewne recepcji jego oryginalnych poglądów. Na tym tle prace Chwistka prezentują się nowatorsko. Nie zmienia to faktu, że koncepcja przedstawiona przez Stamma wyprzedza o osiem lat *Wielość rzeczywistości* Chwistka.
- 21 M. Borowski przyjmował istnienie czterech równorzędnych światów: świata przedmiotów fizycznych, świata przedmiotów psychicznych, świata przedmiotów idealnych i świata przedmiotów fikcyjnych. Podkreślał on, że jego poglądy krzyżują się z poglądami Chwistka (Borowski 1921, 139-163).
- 22 W. James wyszczególniał siedem mikroświatów: (1) świat zmysłowy; (2) świat nauki; (3) świat idealnych relacji; (4) świat „złudzeń i przesądów”; (5) świat ponadnaturalny; (6) świat jednostkowych, ludzkich opinii; (7) świat szaleństwa i fantazji (James 1905, 281-324). Chwistek znał poglądy Jamesa i początkowo je akceptował. „James ustanowił następującą tablicę kategorii systemu popularnego: rzeczy, identyczność i różność, gatunek, duch, ciało, jeden czas, jedna przestrzeń, podmiot i atrybut, wpływ przyczynowy, utwory wyobraźni, rzeczywistość. Tablica ta wydaje mi się zestawiona trafnie, z wyjątkiem może kategorii duchów i ciał” (Chwistek 2004a, 388). Rozwiązania zaproponowane przez Amerykanina uzmysłowiły autorowi *Wielości rzeczywistości*, że jego pomysły są trafne, ale należy je realizować inną drogą.
- 23 H. Vaihinger postulował istnienie szeregów wyobrażeń o rzeczywistości (1878): „szeregu pozytywistycznego” („wrażen i czystego doświadczenia”), „szeregu gminnego” („rzeczy

Wymienieni autorzy stawiali sobie za cel przedstawienie jednolitego obrazu rzeczywistości. Na ich teorie należy patrzeć jak na teorie typowe dla okresu schyłku starego paradygmatu, w którym dąży się do zharmonizowania różnych przeciwstawnych poglądów w celu utrzymania dotychczasowego ładu. W okresie kształtowania się kolejnych wzorców, nowych obrazów rzeczywistości czy światopoglądów, które w prosty i spójny sposób tłumaczyłyby rzeczywistość, teorie pluralistyczne pełnią funkcję podtrzymującą poczucie spójności pojmowanego świata do czasu wytworzenia i ugruntowania nowego, jednolitego obrazu rzeczywistości²⁴. Zdaje się, że jest to najistotniejsza przyczyna tak licznego powstawania teorii mnogościowego uchwytowania rzeczywistości. Zainteresowanie i potrzeba tworzenia takich koncepcji ma swoje racjonalne uzasadnienie w okresie przełomu paradygmatów – w czasie rewolucji naukowej, kiedy to obok siebie funkcjonują różne przeciwstawne oglądy rzeczywistości. Po wytworzeniu nowego spójnego obrazu świata nie ma potrzeby odwoływania się do koncepcji o tak wysokiej złożoności. Zostają one zastąpione innymi, prostszymi rozwiązaniami. Zdaje się, że właśnie taki los spotkał teorie wielości rzeczywistości.

Ukazanie w artykule kontekstu historycznego pozwala znieść zarzut dziwaczności teorii wielości rzeczywistości Leona Chwistka, która na tle innych koncepcji (w tym również prac Bertranda Russella) nie prezentuje się już jako odosobniona i ekscentryczna, ale jako dzieło mieszczące się w głównym nurcie filozoficznych dociekań epoki. Spośród wielu mnogościowych teorii rzeczywistości koncepcję Chwistka wyróżnia jej zastosowanie na gruncie estetyki.

---

i jaźni”), „szeregu platońskiego” („idei”, „pojęć i praw ogólnych”), „szeregu spinozowskiego” („bytu absolutnego”), oraz „szeregu buddaistycznego” („nicości”) (Vaihinger 1908).

24 Teorie wielości rzeczywistości posiadają wysoki poziom skomplikowania i złożoności.

BIBLIOGRAFIA

- Borowski, M. (1921). O przedmiotach fizycznych, psychicznych, idealnych i krytycznych. *Przegląd Filozoficzny*, 24(3-4), 139-163.
- Brożek, H. (2014). Teoria wielości rzeczywiście Leona Chwistka. Rys krytyczny. *Argument: Biannual Philosophical Journal*, 4(2), 405-424.
- Chrobak, K. (2004). *Niejedna rzeczywistość. Racjonalizm krytyczny Leona Chwistka*. Kraków: Inter Esse.
- Chwistek, L. (1912). *Zasada sprzeczności w świetle nowszych badań Bertranda Russella*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Chwistek, L. (1917). Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia. *Przegląd Filozoficzny*, 20(2-4), 122-151.
- Chwistek, L. (1918). Wielość rzeczywistości w sztuce. *Maski*, (1-4), 38-58.
- Chwistek, L. (1921a). Antynomie logiki formalnej. *Przegląd Filozoficzny*, 14(3-4), 164-171.
- Chwistek, L. (1921b). *Wielość rzeczywistości*, (Wydane z zasiłkiem Ministerstwa W.R.iO.P.). Kraków: Zakład Graficzny „Wisłoka” w Jaśle.
- Chwistek, L. (1922). Zasady czystej teorii typów. *Przegląd Filozoficzny*, 25(3), 359-391.
- Chwistek, L. (1926). Zastosowanie metody konstrukcyjnej do teorii poznania. *Przegląd Filozoficzny*, 16(3-4), 175-187.
- Chwistek, L. (1932). Tragedia werbalnej metafizyki (Z powodu książki Dra Ingardena: Das literarische Kunstwerk). *Kwartalnik Filozoficzny*, 10, 46-76.
- Chwistek, L. (1963a). *Pisma filozoficzne i logiczne*, t. 1. Warszawa: PWN.
- Chwistek, L. (1963b). *Granice nauki, zarys logiki i metodologii nauk ścisłych* (1935), W: L. Chwistek, *Pisma filozoficzne i logiczne*, t. 2, 1-245. Warszawa: PWN.
- Chwistek, L. (2004a). *Sens i rzeczywistość* (1916). W: K. Chrobak, *Niejedna rzeczywistość. Racjonalizm krytyczny Leona Chwistka*, 317-479. Kraków: Inter Esse.
- Chwistek, L. (2004b). *Wielość rzeczywistości w sztuce*. W: L. Chwistek, *Wybór pism estetycznych*, 3-20. Kraków: Universitas.
- Chwistek, L. (2012). The Principles of the Pure Type Theory (1922). *History and Philosophy of Logic*, 33(4), 329-352. DOI 10.1080/01445340.2012.695104.
- Chwistek, L. (2017a). *The Plurality of Realities. Collected Essays*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. DOI 10.4467/K9700.31/e/17.17.6757.
- Chwistek, L. (2017b). *The Law of Contradiction in the Light of Recent Investigations of Bertrand Russell*. W: A. Brożek, F. Stadler, J. Woleński (red.), *The Significance of the Lvov-Warsaw School in the European Culture*. Vienna Circle Institute Yearbook, vol. 21, 227-289. Springer. DOI 10.1007/978-3-319-52869-4_13.

- Chwistek, L. (2017c). The Tragedy of Verbal Metaphysics. *Journal for the History of Analytical Philosophy*, 5(1), 1-20. DOI 10.15173/jhap.v5i1.2957.
- Copleston, F. (1989). *Historia filozofii. Od Benthama do Russella*, t. 8. Warszawa: PAX.
- Estreicher, K. (1971). *Leon Chwistek. Biografia artysty (1884-1944)*. Kraków: PWN.
- Hempoliński, M. (1974). *Brytyjska filozofia analityczna*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Hempoliński, M. (1990). *Bertrand Russell – analiza formalna przeciwko paradoksom filozofii*. W: Z. Kuderowicz (red.) *Filozofia współczesna*, t. 2, 31-50. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Janacki, J.J. (1986a). Leon Chwistek – Bertrand Russell's Scientific Correspondence. *Dialectics and Humanism*, 1, 239-263.
- Janacki, J.J. (1986b). O poglądach filozoficznych Leona Chwistka (w siedemdziesiąt rocznicę wydania zasady sprzeczności w świetle nowszych badań Bertranda Russella). *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, 1(1), 109-133.
- James, W. (1905). *The Perception of Reality*. W: W. James, *The Principles of psychology*, vol. 2, 281-324. New York: Henry Holt and Company.
- Jusiak, J. (1992). *Filozofia nauki i teoria poznania Alfreda Northa Whiteheada*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kostyrko, T. (1968). Interpretacja koncepcji Wielości rzeczywistości Leona Chwistka. *Studia Metodologiczne*, 4, 89-105.
- Łukasiewicz, J. (1910). *O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Mróz, T. (2011). Bertranda Russella spotkania z filozofią polską (L. Chwistek, W. Lutosławski, S. Themerson). *Studia Philosophica Wratislaviensia*, 6(3), 71-82.
- Mróz, T. (2015). Dwa listy Leona Chwistka o jego inspiracjach i stanie filozofii w Polsce. *Rocznik Historii Filozofii Polskiej*, 8, 5-23.
- Niedźwiecka-Ossowska, M. (1924). Ontologia Bertranda Russell'a. *Przegląd Filozoficzny*, 27(3-4), 230-245.
- Pasenkiewicz, K. (1962). Analiza i krytyka teorii wielości rzeczywistości Leona Chwistka. *Studia Filozoficzne*, 1(28), 65-93.
- Russell, B. (1912). *The Problems of Philosophy*. London: Williams & Norgate.
- Russell, B. (1917). *Mysticism and Logic and Other Essays*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Russell, B. (1921). *The Analysis of Mind*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Russell, B. (1922). *Introduction*. W: L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, 7-19. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.

- Russell, B. (1937). *The Principles of Mathematics*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Russell, B. (1967). *Deskrypcje* (1905). W: J. Pelc, *Logika i język*, 277-293. Warszawa: PWN.
- Russell, B. (1972). *Mój rozwój filozoficzny*. Warszawa: PWN.
- Russell, B. (1995). *Problemy filozofii*. Warszawa: PWN.
- Russell, B. (2000). *Nasza wiedza o świecie zewnętrznym*. Warszawa: Aletheia.
- Russell, B. (2003). *Wstęp do filozofii matematyki*. Warszawa: Aletheia.
- Stamm, E. (1913). Szkic metodologii ogólnej na podstawie genetycznej. *Przegląd Filozoficzny*, 16(2-3), 353-378.
- Surma, P. (2013). Teoria wielości rzeczywistości Leona Chwistka. *Rocznik Historii Filozofii Polskiej*, 6, 81-126.
- Vaihinger, H. (1908). *Prawo rozwoju wyobrażeń o rzeczywistości*. Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu Filozoficznego.
- Whitehead, A.N., Russell, B. (1910). *Principia Mathematica*, vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitehead, A.N., Russell, B. (1925). *Introduction to the second edition*. W: A.N. Whitehead, B. Russell, *Principia Mathematica*, vol. 1, XIII-XLIV. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woleński, J. (2001). *Towarzystwo Naukowe Warszawskie i rozwój logiki w Polsce*. W: Z. Mikulski (red.), *200-lecie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, 27-42. Warszawa: Retro-Art.

PHENOMENA VS. REALITY. THE INFLUENCE OF BERTRAND RUSSELL ON LEON CHWISTEK'S CONCEPT OF MULTIPLE REALITIES

Abstract. This article discusses the main publications of Bertrand Russell from 1905-1921 that inspired Leon Chwistek's theory of the multiplicity of realities. It delineates the historical background of Chwistek's account, emphasizing that the issues raised by Russell were just one of the many elements that influenced his theory of the multiplicity of realities, and compares the views of both philosophers.

Keywords: Bertrand Russell; Leon Chwistek; concept of multiple realities; phenomenon; reality

---

TOMASZ FEMIAK

Uniwersytet Opolski

(University of Opole, Poland)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5826-1102>

tfemiak@gmail.com

DOI 10.21697/spch.2022.58.A.03

Tekst jest udostępniany na zasadach licencji Creative Commons (CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe).

Zgłoszono: 28/03/2022. Zrecenzowano: 03/05/2022. Zaakceptowano do publikacji: 11/06/2022.